

NĚMECKÝ BEZPEČNOSTNÍ APARÁT V OPAVSKÉM SPRÁVNÍM OKRESE 1938–1945

Ondřej Kolář

1. Úvod

Důležitou oporu každého politického režimu tvoří jeho policejní složky. Dvojnásob to platí v případech režimů totalitních, kde bezpečnostní aparát kromě potírání zločinnosti slouží také k eliminaci opozice. V případě nacistické okupační správy v českých zemích tuto neblahou roli plnila především německá tajná státní policie (gestapo, v dobových pramenech často jen stapo),¹ byť na provádění represí částečně participovalo rovněž protektorátní četnictvo a policie.² Zatímco dění v protektorátu je předmětem intenzivního badatelského zájmu, činnost pořádkových sil v zabraném pohraničí se zatím těší jen nevelkému zájmu historiků.³ V případě Opavska je výzkum této tematiky o to potřebnější, že se jednalo o část Říšské župy Sudety s převážně českým osídlením, kde především na venkově vystupovala do popředí vedle pořádkové a kriminalistické funkce také státně-bezpečnostní úloha německého četnictva.⁴ Zároveň se jedná o region, kde se dochovalo značné množství primárních pramenů z provenience okupační správy.

¹ Srov. SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role gestapa: nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945*. Praha 1986. Pro oblast Opavska viz KOLÁŘ, Ondřej: *K personálnímu složení a činnosti Gestapa v Opavě*. Časopis Slezského zemského muzea: série B – vědy historické, 63, 2014, č. 3, s. 241–250.

² BALETKA, Tomáš: *České gestapo: čs. státní bezpečnost v rukách nacistů*. In: TAUCHEN, Jaromír – SCHELLE, Karel: *Období nesvobody*. Brno 2014, s. 88–99; ZÁLEŠÁK, Jakub: *Četnictvo v okrese Brno-venkov v letech 1939–1945*. Brno 2015 (nepublikovaná diplomová práce).

³ KOCOURKOVÁ, Květoslava: *Organizace bezpečnostních a policejních složek v Říšské župě Sudety a přilehlých oblastech*. In: RADVANOVSKÝ, Zdeněk: *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, č. 8, Ústí nad Labem 2004, s. 23–70; STEJSKAL, Jan: *Konflikty v soužití Čechů a Němců v Zábřehu v letech 1944–1946*. Olomouc 2013. (nepublikovaná diplomová práce). Stejskal však byl s ohledem na stav pramenné základny odkázán především na poválečné zdroje české provenience, zejména retribuční agendu.

⁴ Podle údajů ze sčítání lidu v roce 1930 na území Soudního okresu Opava žilo 50 216 osob československé a 26 750 osob německé národnosti. Z 57 obcí okresu Němci převažovali pouze v Opavě, Deštném, Mladecku, Lipíně a Skrochovicích, dvacetiprocentní hranice pak dosahovali ještě v Kateřinkách a v místní části Kozi Hradec v Hradci. *Statistický lexikon obcí v Republice Československé II: Země Moravskoslezská*. Praha 1935, s. 88–90. Obecně k situaci v regionu viz PAVLÍČEK, Jaromír: *Opavské Slezsko v boji proti nacistické okupaci 1938–1945*. Opava 2003.

Předkládaný výzkum je vymezen obvodem správního okresu Opava, tedy územím působnosti opavského landráta, a samotného sídelního města.⁵ Vycházíme z primárních pramenů z provenience bezpečnostních a správních orgánů. Předmětem bádání je struktura německého policejního aparátu a hlavní aspekty jeho činnosti. Prostřednictvím analýzy okupační policejní agendy usilujeme také o doplnění poznatků o odboji, persekuci, kriminalitě a každodenním životě na Opavsku v letech 1938–1945. Pozornost se soustředí především na německé četnictvo, jednak s ohledem na rozsah dochovaného materiálu, jednak vzhledem k primárnímu významu této složky především ve venkovském prostředí, kde četníci zpravidla představovali jediné představitele bezpečnostního aparátu. Předmětem výzkumu nebude již in jinde popsaná problematika opavského gestapa.

V Zemském archivu v Opavě se dochoval fond říšského policejního ředitelství, tvořený převážně osobními spisy zaměstnanců, k nimž byly po druhé světové válce připojeny další dochované písemnosti týkající se dotyčných osob.⁶ Stav fondu tedy neodpovídá původnímu členění policejní agendy a možnosti tematického vyhledávání jsou omezené.

Unikátní zdroj představuje fond německé četnické stanice ve Vávrovicích, jehož obsah mimo „policejní každodennosti“ a kriminality na lokální úrovni dokumentuje také obecnější jevy. Ve fondu se totiž dochoval poměrně rozsáhlý soubor výnosů, nařízení a oběžníků různých nadřízených instancí, z nichž si můžeme udělat komplexnější představu o problémech bezpečnostní služby na Opavsku i v širším regionu zabraného pohraničí. Ve fondu lze rovněž nalézt soupisy osob zatčených a hledaných opavskou služebnou gestapa, převážně civilních pracovníků z obsazených území na východě. Tyto údaje samy o sobě mohou sloužit jako podklady pro pátrání po osudech konkrétních osob či pro výzkum problematiky nucené práce na Opavsku, s ohledem na jejich rozsah však tyto materiály nebudou v předkládané studii blíže analyzovány.

Další zdroj informací představuje bezpečnostní agenda opavského landráta deponovaná v okresním archivu, sestávající z četnických a policejních hlášení, ale též z instrukcí správních orgánů bezpečnostním složkám. Ve fondu úřadu vládního prezidenta pak nacházíme především doklady k platovým záležitostem bezpečnostního aparátu. V materiálech úřadu vládního prezidenta v zemském archivu lze objevit údaje ke mzdovým záležitostem kri-

⁵ Samotná Opava nebyla podřízena úřadu landráta, v čele samosprávy stál vrchní starosta (Oberbürgermeister).

⁶ ŠMIDÁK, Gustav: *Policejní ředitelství v Opavě (1919) 1938–1945. Prozatímní inventární seznam*. Opava 1965.

minální a pořádkové policie, jež dokreslují personální skladbu těchto sborů. Využít je možno také písemnosti Mimořádného lidového soudu v Opavě věnované poválečným retribučním řízením, výzkum však komplikuje absence archivních pomůcek. Určité dílčí poznatky může badatel získat také ve fondech místních samospráv, zejména ve fondu obce Hradec nad Moravicí se dochovala cenná agenda obecní policie. Pramenná základna je tedy poměrně rozsáhlá.

2. Organizační a personální složení bezpečnostního aparátu

Nejprve se zaměříme na strukturu a personální skladbu německé policie a četnictva v regionu. V prvních pomnichovských týdnech panovala poněkud improvizovaná a nepříliš zdokumentovaná situace. Doložena je činnost operačních skupin (Einsatzkommando) kriminální policie. Tyto oddíly byly již 6. října, tedy dva dny před vstupem německých jednotek na Opavsko, instruovány k úzké spolupráci s operačními skupinami gestapa.⁷ Opavské policejní ředitelství vzniklo na základě nařízení z 25. října 1938.⁸ Policie se dělila na složku bezpečnostní, pořádkovou a správní. Bezpečnostní policie (Sicherheitspolizei) zahrnovala policii kriminální (Kriminalpolizei) a tajnou (Geheime Staatspolizei). K pořádkové policii (Ordnungspolizei) se vedle ochranné policie (Schutzpolizei) počítalo i četnictvo (Gendarmerie) a komunální policie. Správní policie (Verwaltungspolizei) zajišťovala interní administrativu a cizinecké či dopravní záležitosti.⁹ Běžný bezpečnostní dozor v samotné Opavě konala hlavně Schutzpolizei, sestávající ze dvou revírních velitelství a pohotovostní setniny v Mladecku.¹⁰ Na venkově tuto roli hrálo četnictvo. K vyšetřování závažnějších deliktů bývala zpravidla přizvána kriminální a případně též tajná policie z Opavy.

Personální agenda opavského policejního ředitelství dokumentuje poměrně pestrou sociální skladbu policistů, jejíž podrobná analýza se vymyká možnostem této studie. Značná část policistů pocházela nebo byla přeložena z oblastí blízkých předmnichovské československo-německé hranici, zejména Opolska a Ratibořska, tedy z oblastí, které před Mnichovem byly cent-

⁷ Státní okresní archiv Opava (dále SOKA Opava), fond Landrát Opava, kart. 513, sign. 697.

⁸ ŠMIDÁK, G.: *c. d.*, s. 3.

⁹ KOCOURKOVÁ, K.: *c. d.*

¹⁰ ŠMIDÁK, G.: *c. d.*, s. 2.

rálami německé zpravodajské činnosti proti ČSR v oblasti Slezska.¹¹ Často šlo patrně o osoby alespoň částečně obeznámené s poměry v regionu. V seznamech policistů nacházíme také několik sudetských Němců z Krnovska, z nichž někteří byli k policii poněkud překvapivě přijati ve středním či vyšším věku a bez dřívější praxe v bezpečnostních službách. Lze spekulovat, že v takových případech šlo o formu odměny za zásluhy v „sudetoněmeckém osvobozovacím boji“.¹²

Ve zkoumaných materiálech četnické provenience zaujme značné množství německých četníků s česky znějícími příjmeními. Jelikož u drtivé většiny neznáme údaje o původu, nelze posoudit, kolik z nich pocházelo z území předmnichovské ČSR. Během okupace k říšskému četnictvu jistě nastoupila řada sudetských Němců, nicméně stěží jich mohlo již v letech 1938 a 1939 být výraznější množství. Pravděpodobnější je, že většinu nositelů původem českých jmen představovali germanizovaní Moravci z Ratibořska zařazovaní do okolí Opavy díky znalosti místních poměrů a snad i částečné znalosti češtiny. Tomu by nasvědčoval i výběr velitele četnictva v opavském vládním obvodu, ratibořského rodáka a pozdějšího generála policie Josefa Matrose (1889–1949).¹³ Matros je v Opavě poprvé připomínán v hodnosti majora již v červenci 1939.¹⁴ Po většinu války bydlel v ulici Na Rybníčku (Teichgasse) č. 56. Z Matrosovi podřízených důstojníků jsou pro naše téma nejdůležitější Kreisführer Klein (v červenci 1940 bytem Rochowansky-Platz 5 – dnes Bezručovo náměstí) a opavský Abteilungsführer poručík Jahn (v červenci 1940 bytem Teichgasse 18).

Struktura četnictva se během sledovaného období zřejmě mírně proměňovala, např. v roce 1940 je v Opavě připomínán motorizovaný pohotovostní oddíl, o němž se pozdější prameny nezmiňují.¹⁵ Schematismus z dubna 1942

¹¹ BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Šenov u Ostravy 1998; Slezské zemské muzeum (dále SZM), Novodobé dějiny, inv. č. III V 111, Strojopis vzpomínek Jána Krda, policejního úředníka v Bílovci, na období let 1934–1938, sepsáno kolem roku 1970.

¹² Jedná se např. o stolaře Rudolfa Hertenbergera narozeného 1893, jehož devizou byla bojová zkušenost z 1. světové války a také členství v NSDAP. Zemský archiv Opava (dále ZAO), Policejní ředitelství (říšské) Opava, kart. 18.

¹³ SCHULZ, Andreas – WEGEMANN, Günther – ZINKE, Dieter: *Die Generale der Waffen-SS und der Polizei: Lammerding-Plesch*. Bissendorf 2008. Jeho tehdejší služebná Jadwiga Bończyk na Marose později vzpomínala jako na kultivovaného člověka. Matros měl dva syny, z nichž jeden padl na frontě a druhý během války zemřel v Opavě. Oba synové byli údajně pohřbeni v Opavě, záznamy o jejich pochování se však nepodařilo dohledat. SZM, Novodobé dějiny, příř. č. 10/006/2015, Zápis vzpomínek Jadwigi Bończyk pořizený 11. září 2015 v Opavě.

¹⁴ SOKA Opava, Četnická stanice Vávrovice (dále ČS Vávrovice), inv. č. 4.

¹⁵ KOCOURKOVÁ, K.: c. d., s. 38.

připojený k protiletectkým poplachovým směrnicím (Alarmsplan) uvádí členění opavského okresního velitelství (Genrarmerie-Kreis) na dvě oddělení (Gendarmerie-Abteilung) dle území soudních okresů. V případě soudního okresu Opava se jednalo o deset stanic:

1. Vávrovice
2. Otice
3. Komárov
4. Neplachovice
5. Velké Heraltice
6. Stěbořice
7. Raduň
8. Štítina
9. Háj u Opavy
10. Hrabyně

Vítkovské oddělení pak tvořily následující stanice:

1. Vítkov
2. Větrkovice
3. Březová
4. Klokočov
5. Melč
6. Kružberk

Zajímavé je, že citovaný soupis uvádí zvlášť četnickou stanici v Hradci (nad Moravicí) se dvěma podřízenými stanicemi v Litultovicích a Štáblovicích. Zdá se, že uvedená pracoviště se (přinejmenším v otázkách protivzdušné obrany, již se pramen týká) těšila určité exterritorialitě. Ze stejného zdroje se dozvídáme, že většina stanic v té době byla obsazena dvěma či třemi muži, silnější posádky byly v Raduni (čtyři muži), Vítkově (pět mužů), Hradci (čtyři muži) a Litultovicích (čtyři muži). Celkově je ve správním okrese evidováno 49 četníků.¹⁶

Vyjma státních bezpečnostních složek samozřejmě fungovaly ještě komunálně-policejní orgány, jejichž funkce byla především dozorčí, nikoliv

¹⁶ SOkA Opava, Landrát Opava, kart. 276. V dřívějším schematismu z léta 1940 se o exterritorialitě některých stanic nic neuvádí. Seznam vykazuje určité odlišnosti v dislokaci četnických stanic, zmiňuje např. stanici přímo v Opavě, u níž ovšem chybějí jména přidělených četníků. Z toho lze usuzovat, že vznik stanice byl zamýšlen, ale nedošlo k němu. Uvážíme-li, že z celkového systematizovaného stavu 54 četníků ve správním okrese bylo pět vyčleněno právě pro Opavu, docházíme k reálnému stavu 49 přítomných mužů, který koresponduje i s údaji z jara 1942. Přinejmenším do této doby tedy početní stavy četnictva v regionu nebyly dotčeny válečnými událostmi.

exekutivní. Přesto nelze jejich roli podceňovat, jelikož právě hlášení těchto *Ortspolizeibehorden* se nezhledka stávala podnětem k zahájení vyšetřování ze strany četnictva či přímo gestapa.

Je třeba říci, že ani v době války policejní složky nerezignovaly na kriminalistické vzdělávání mužstva. Četnickým stanicím byly příležitostně zasílány informace o nových poznatcích v oboru, např. v červenci 1941 berlínský Kriminaltechnisches Institut upozorňoval na studii o využití chemických látek při vyšetřování na místě činu, jež vyšla v časopise *Kriminalistik*. Vávrovická četnická stanice také odebírala list *Befehlsblatt für die Land- und Stadtwacht* obsahující praktické rady pro výkon pořádkové a strážní služby. Dá se předpokládat, že obdobné materiály byly zasílány i dalším složkám policie a četnictva v regionu. Existují rovněž záznamy o konání rozličných policejních a četnických školení, např. 19. června 1942 na stadionu SA v Opavě.¹⁷ Za povšimnutí stojí fakt, že nejsou doloženy vážnější potíže či kompetenční spory při součinnosti jednotlivých součástí bezpečnostního aparátu.

3. Potírání kriminality

Policejní aparát ve válečném období plnil řadu rozličných úkolů, na prvním místě však (přinejmenším do roku 1944, kdy se již blížila fronta a síly nálety) zůstávalo potírání zločinnosti. Obecný problém studia kriminality vyplývá z nemožnosti uplatnění spolehlivých kvantifikačních metod – počty zjištěných a zdokumentovaných trestných činů neodpovídají počtům činů reálně spáchaných, jelikož mnohé případy vůbec nebyly zjištěny, resp. ohlášeny úřadům. V souvislosti s vývojem celkové společenské situace se také mění míra pozornosti, kterou je bezpečnostní aparát schopen věnovat boji s kriminalitou.¹⁸ V případě zkoumaného časoprostoru jsme navíc limitováni torzovitostí pramenné základny.

Násilné trestné činy jsou dokumentovány poměrně ojediněle, přesto lze uvést několik případů. Koncem května 1939 utrpěl hlídač Ignaz Dudic v Háji

¹⁷ SOKA Opava, ČS Vávrovice, inv. č. 4.

¹⁸ Srov. Kolář, Ondřej: *Státní pořádkové služby na Chebsku v době první Československé republiky*. Olomouc 2012. (nepublikovaná disertační práce). Studie dokládá, že počty pašeráků zadržených finanční stráží od poloviny 30. let rapidně poklesly. To však patrně není dáno toliko reálným poklesem pašeráctví, ale primárně rostoucím vytížením orgánů finanční stráže ve spojitosti s úkoly směřujícími k zajištění obrany státu proti Německu v době zostrujícího se mezinárodního napětí. Obdobné tendence lze předpokládat v prostředí německého pořádkového aparátu v době silících náletů, blížící se frontové linie a rostoucí fluktuace obyvatelstva v důsledku probíhajících vězeňských i evakuačních transportů.

u Opavy průstřel nohy, údajně při útoku neznámého muže. Vyšetřování kriminální a tajné policie se však přiklonilo k závěru, že jmenovaný si úraz způsobil sám neopatrnou manipulací se zbraní. V říjnu téhož roku četnictvo vyšetřovalo zmizení dělnice Hedwigy Neubauerové ze Smolkova, zaměstnané v Pudlově. Dotyčná do obce přišla jako uprchlice ze Záolší (Olsaflüchtling) v době polského záboru, počátkem října se však přestěhovala za práci do Pudlova. Pro podezření z její vraždy byl za blíže nepopsaných okolností zatčen její kolega ze zaměstnání Franz Pastucha. V polovině října 1940 zedník Ignaz Svetlik v hádce o vepře bodl nožem jistého Roberta Bochenka. Po činu v klidu odešel domů, kde jej četník Alexander Wiesenecker zakrátko zatkł.

Z října 1941 se dochoval záznam o zatčení porodní asistentky Anny Auscicové z Komárova pro pokus vraždy. Dotyčná se pokusila otrávit svou konkurentku prostřednictvím klobás a koňaku, které jí anonymně zaslala poštou. Usvědčena byla na základě svého písma na poštovním balíku. Kauzu vyšetřoval komárovský četník Felkl. V dubnu 1944 byla v Melči zatčena čtyřiačtyřicetiletá zemědělská dělnice Sohie Czarnecká z Horelice u Čadce, která se dopustila vraždy novorozence. Otcem dítěte byl podle tvrzení zatčené srbský válečný zajatec Bartoloměus Woche, s nímž se seznámila během pracovního přidělení v Sondershausen v Německu.¹⁹

Z méně závažných deliktů jsou doloženy hlavně sousedské spory a drobné krádeže, případně výtržnosti. Z řady případů zmíníme krádež uhlí ze sklepa německé uprchlice z frontové oblasti (Evakuierte) Hildegard Kuhn v Palhanci v prosinci 1943, z níž vyšetřovatelé podezírali sousedy, jelikož dveře domu nebyly porušeny. Další, rovněž nevyřešená, kauza se odehrála počátkem léta 1944 ve Větrkovicích, kde neznámý pachatel vyloupil řeznictví. Velitel četnické stanice v Březové Josef Dittrich nařídil povolat psovoda ze stanice v Hrabyni, služební pes Grimm však v centru obce ztratil stopu. Výčet podobných drobných případů by mohl pokračovat, jeho informační hodnota pro dokreslení celkové situace v regionu by však byla marginální.²⁰

Vcelku rozšířený jev představovala kriminalita nezletilých. Např. v Březové se v červnu 1941 řešilo vloupání spáchané školákem Hugo Kleppichem, narozeným 1929. Otec delikventa uvedl, že kvůli své nemoci nemůže syna řádně vychovávat. V září téhož roku školáci z Budišovic vytvořili organizovanou tlupu, která spáchala pět doložených vloupání, hlavně do víkendových chat, při nichž ukořistili krom jiného také 130 patron do pušek. Skupina byla odhalena společným pátráním četníků z Děhylova a Velké Polomi. Mladiství

¹⁹ SOKA Opava, Landrát Opava, kart. 511, inv. č. 697.

²⁰ SOKA Opava, Landrát Opava, kart. 511.

se také příležitostně dopouštěli poškozování železničních tratí (např. v květnu 1942 mezi Suchdolem nad Odrou a Budišovem nad Budišovkou a u Štáblovic), v těchto případech mohla být motivem i snaha o diverzi z ideových důvodů. Různé delikty ale páchali také členové Hitlerjugend, kteří např. v květnu 1939 zdemolovali altán v areálu zříceniny Vikštejn. Z dalších nečetných kauz vandalismu zmiňme poškození soch svatého Jana Nepomuckého a svatě Anny v Radkově neznámými pachateli na podzim 1939.²¹

V oblasti hospodářské kriminality se v listopadu 1941 vyhodnocovaly zkušenosti z protektorátu, na jejichž základě měl být bedlivě sledován černý trh a zejména tajné porážky zvířectva. Na příkaz šéfa opavského gestapa Ego-na Kulzera²² měly být zjištěné hospodářské prohřešky Čechů ihned hlášeny tajné policii.²³ V souvislosti s černým trhem stojí za pozornost hlášení kriminální policie z konce března 1943 o krádežích přidělových lístků z opavské tiskárny.²⁴ Z méně obvyklých hospodářsko-kriminálních případů můžeme zmínit nepovolený dovoz kosmetiky z Nizozemí v ledu 1944.²⁵

O podvodech se prameny zmiňují poměrně zřídka, výjimku tvoří dvojice zaměstnanců firmy Franz Chytil z Uničova, kteří byli v květnu 1939 zadrženi v Radkově pro machinace s výtěžkem z instalace hromosvodů. Příznačné je, že četnické hlášení zdůrazňuje český původ vlastníka firmy. Další příklad představuje zpronevěra cenných papírů obecním úředníkem v Dvořísku, vyšetřovaná již v prvních týdnech po okupaci.²⁶

K častým úkolům četnictva patřilo vyšetřování příčin požárů. Těch je dokumentována celá řada, především v roce 1939. Z pozdější doby postrádáme souvislejší záznamy. Případy zhářství nebyly zjištěny, většinou šlo spíše o důsledky neopatrnosti.²⁷

²¹ SOKA Opava, Landrát Opava, kart. 511 a 513.

²² Egon Kulzer se narodil roku 1906. Z Opavy byl přeložen do Kolína nad Rýnem, kde v závěru války zahynul při náletu. BIMAN, Stanislav a kol.: *Kdo byl kdo v říšské župě Sudety*. Litoměřice 2008 (vydáno elektronicky na CD).

²³ SOKA Opava, ČS Vávrovice, inv. č. 6.

²⁴ SOKA Opava, Landrát Opava, kart. 511, inv. č. 695.

²⁵ SOKA Opava, ČS Vávrovice, inv. č. 3.

²⁶ SOKA Opava, Landrát Opava, kart. 511, inv. č. 695.

²⁷ SOKA Opava, Landrát Opava, kart. 511, 513.

4. Bezpečnostně-politická agenda

Policisté a četníci ovšem plnili i dozorčí funkci vůči českému obyvatelstvu a německým antinacistům. Po uzavření českých univerzit v listopadu 1939 bylo 11. prosince téhož roku četnickým stanicím na Opavsku nařízeno evidovat bývalé studenty. Ti se museli z počátku denně, později od února 1940 již jen jednou týdně, hlásit četnictvu. Od 7. prosince 1939 bylo také nařízeno vést seznamy Sokolů a bývalých funkcionářů českých spolků. Později během války četnictvu dále přibyla povinnost dohledu nad osobami propuštěnými z koncentračních táborů. Ve vztahu k českému obyvatelstvu je důležitá také otázka vlastnictví střelných zbraní, která přišla na pořad dne poměrně záhy po okupaci. Zatímco úřady řešily navrácení zbraní zabavených Němcům českou policií v září 1938,²⁸ byly činěny (bohužel ne dost podrobně zdokumentované) kroky k odzbrojení potenciálních odpůrců režimu. Např. ve Vítkově se koncem října konfiskovaly vojenské zbraně, přičemž marxistům měly být zabaveny i floberty. Ty mohly být následně využity pro střelecký výcvik oddílů SA.²⁹

O chování české populace a odbojových aktivitách se prameny zmiňují relativně málo. Jediná souhrnná situační zpráva pochází z poloviny srpna 1944, tedy z doby krátce po nezdařeném atentátu na Hitlera z 20. července. Relace mimo jiné uvádí, že české obyvatelstvo po atentátu dává najevo jisté zadostiučinění a víru v Beneše a Stalina. Němečtí četníci si tedy o postoji většiny populace nečinili žádné iluze.³⁰

Konkrétních kauz potenciálně spjatých s aktivním odporem proti okupaci však prameny registrují nemnoho. Např. v listopadu 1941 četník Felkl prošetřoval opakované ztráty parafinového oleje z komárovské chemičky, které měly patrně charakter cílené sabotáže. Pozornost zasluhuje rovněž případ zaměstnance opavské muničky Josefa Pawlika podezřelého z krádeží zbraní. Pawlik byl podle relace z 23. března 1943 „znám jako šovinistický Čech“ (als chauvinistischer Tcheche bekannt). Podle svědecké výpovědi se měl Pawlik

²⁸ Navrácení zbraní se domáhalo zejména myslivecké sdružení Hubertus, kterému byly na základě rozhodnutí gestapa z 19. prosince 1938 vydány zpět pouze lovecké pušky. V Odrách se proces navrácení zbraní, které patrně byly po Mnichovu ustupujícími československými orgány převezeny do vnitrozemí, protahoval. Ještě v polovině března 1939 starosta Malina ze své pozice místního policejního úředníka (Bürgermeister als Ortspolizeibehörde) urgoval vyřízení záležitosti. Zajímavý je rovněž případ Faráře Crháka, z Březové, kterému 10. října 1938 zabavili zbraně příslušníci procházející dělostřelecké jednotky.

²⁹ SOKA Opava, Landrát Opava, kart. 511.

³⁰ SOKA Opava, ČS Vávrovice, inv. č. 6.

nechat slyšet, že: „Das Reich ist ein Bordell.“ O výsledku kauzy však prameny nehovoří.³¹

Mimo vlastních šetření četnické stanice také prověřovaly politickou spolehlivost osob na vyžádání opavské služebny gestapa, které se např. v březnu 1943 dotazovalo na jistého Rudolfa Wichu, nar. 1902 v Budapešti. Důvod šetření bohužel není znám. Zmínit je třeba také hlášení z Vávrovic z 19. června 1943 o výslechu Bedřicha Poly, který byl bezvýsledně dotazován na místo pobytu svého bratra Teodora. Na této marginální informaci by samo o sobě nebylo nic zvláštního, nicméně vávrovický rodák Teodor Pola se po zběhnutí z nuceného nasazení stal účastníkem zahraničního odboje a velitelem partyzánského oddílu ve Slovenském národním povstání.³²

Spíše než organizované odbojové aktivity jsou doloženy případy pasivního a symbolického odporu, případně střety Čechů s Němci na úrovni každodenního soužití. Kupříkladu v říjnu 1939 skupina návštěvníků stěboříckého hostince zpěvem písně „My Prahu nedáme“ vyvolala hádku se členy SA, která skončila rvačkou. Podrobná zpráva z Neplachovic z léta 1941 zase hovořila o napjatých vztazích v tamní hasičské jednotě, kde se utvořila česká opozice proti Wehrführeru Tylovi. Za její příčinu Meister der Gendarmerie Josef Weiss označil český „fanatismus“. Přinejmenším do léta 1940 se někteří čeští živnostníci také pokoušeli demonstrovat svůj postoj prostřednictvím ponechání českých či dvojjazyčných nápisů na svých provozovnách. Např. v červnu 1940 byl jistý Jakob Chmel ze Slavkova potrestán pokutou ve výši 5 marek a třemi dny vězení za neodstranění českého nápisu.³³

Příležitostně se objevovaly i případy aktivnějšího odporu, jež však patrně neměly charakter systematické odbojové činnosti, šlo spíše o spontánní akty. Např. v červnu 1941 byly na silnici u Slavkova nalezeny kusy překližky se zatlučenými hřebíky, které podle mínění četníků patrně nastražili místní Češi s cílem poškodit vůz krajně nepopulárního německého Amtseleitara.³⁴ Vyšetřovací zpráva uvádí jména několika mladíků (junge Burschen), které svědkové viděli v blízkosti místa činu. Taktéž komárovský Amtseleiter se stal cílem útoku, když jej koncem září 1941 cestou ze svatební hostiny zbili dva česky hovořící mladíci. Hůře dopadl svobodník Brunno Ziegler, sudetský Němec z Bruntálska, kterého v lednu 1941 ve Zlatníkách pobodal neznámý

³¹ SOKA Opava, ČS Vávrovce, inv. č. 2.

³² SOKA Opava, ČS Vávrovce, inv. č. 2.

³³ SOKA Opava, Landrát Opava, kart. 511, inv. č. 695.

³⁴ Volení starostové byli v českých obcích zpravidla nahrazeni dosazenými správci obecních úřadů.

český útočník.³⁵ Útržkovitost záznamů o podobných kauzách znemožňuje posoudit, zda se četnost takových útoků odvíjela od situace na frontách.

Doložené případy, kdy na lokální úrovni docházelo k udávání Čechů místními Němci, jsou vzácné. To neznamena, že by k podobným jevům nedocházelo, spíše mnozí udavači informace sdělovali přímo gestapu, jehož agenda se téměř nedochovala. Jedním z mála dokladů podobného počínání je kauza z Březové z podzimu 1938, kdy se manželka evakuovaného českého řídícího učitele Antona Kuznika vrátila do obce pro zbývající osobní majetek. Její přítomnost samozřejmě vzbudila pozornost tamních sympatizantů okupačního režimu. Kuzniková před odjezdem darovala rolnici Balharové květiny, jež dříve pěstovala na zahradě školy, a tyto byly následně přeneseny na statek Balharové. Lokální vedoucí služby SdP, obchodník s dobytkem Franz Czernin, však záležitost chybně interpretoval jako krádež majetku školy. Balharová se nakonec vyhnula pokutě, nicméně (zřejmě z obav před potenciální další šikanou) květiny „dobrovolně“ vrátila škole. Jiný případ udání zmiňuje poválečný záznam o vyšetřování Josefa Schreiera z Holasovic, který měl četnictvu udat jistého Jana Vedlicha za rozbití Hitlerova portrétu. Toto obvinění však nebylo prokázáno.³⁶

Ne vždy se však pomnichovské „vyřizování účtů“ omezovalo na udavačství. Např. v noci z 18. na 19. prosince 1938 neznámí pachatelé poničili vozidlo „židovské firmy“ Jakob Pollak zaparkované před hostincem v Litultovicích. Pátrání nejspíše zůstalo bezvýsledné, otázkou ovšem je, zda byl případ vůbec regulérně vyšetřován.³⁷ Tato zmínka nás přivádí k problematice účasti policie a četnictva na rasové persekuci, o níž zatím bohužel mnoho nevíme. Ačkoliv se tato tematika v pramenech dotyčných orgánů téměř nevyskytuje (vyjma několika obecných propozic s celostátní platností),³⁸ z torza fondu opavské SD víme, že příslušníci Schupo během podzimu 1938 vykonali v Opavě řadu prohlídek v židovských domácnostech.³⁹

³⁵ SOkA Opava, Landrát Opava, kart. 511, inv. č. 695.

³⁶ ZAO, Mimořádný lidový soud Opava, kart. 57, sign. 934/6.

³⁷ SOkA Opava, Landrát Opava, kart. 511.

³⁸ Jde např. o zákaz vlastnictví rozhlasových přijímačů zveřejněný v opavském okrese 11. prosince 1939. ČS Vávrovice, inv. č. 4. Zmíněné opatření spolu se zavedením seznamů sokolských funkcionářů o pár dní dříve mohlo mít souvislost s předpokládaným rozšířením válečných operací (ostatně ze stejné doby pocházejí první předpisy o zatemnění) a potřebou posílit kontrolu nad potenciálně nespolehlivými složkami populace.

³⁹ SOkA Opava, Bezpečnostní služba Opava, kart. 1.

5. Problematika nucené práce a zajatců

Více pozornosti než Židům a také Čechům, jejichž možnosti aktivního odporu byly v důsledku izolace od protektorátního prostředí poměrně omezené, je v dochované agendě věnováno nuceně nasazeným „civilním pracovníkům“ (Zivilarbeitern) z obsazených území, především Polákům a Ukrajincům.⁴⁰ Ti byli hojně nasazováni zejména v zemědělství. Je třeba zdůraznit, že mezi těmito Poláky nechyběli ani předváleční českoslovenští státní příslušníci z Těšínska. K těm patřila i Amalie Buszczyk z Rychvaldu, nar. 1896, která v únoru 1943 zběhla z práce od rolníka Rudolfa Kremsera ve Vávrovicích. Není bez zajímavosti, že během února a března téhož roku došlo nejméně ke dvěma dalším útěkům zemědělských dělnic z obvodu vávrovické četnické stanice. První z nich byla dvaadvacetiletá Marie Baierová, Češka z Opavy, která byla zaměstnána u zemědělce Josefa Schustera a již delší dobu prý udržovala styky s několika vojáky. O pár týdnů později nedovoleně opustila pracoviště také sezónní dělnice Agnes Czarnecka, devatenáctiletá Slovenka z Čadce. Nabízí se otázka, zda je zvýšený výskyt podobných případů pouze náhodný, nebo zda lze hovořit o dopadu vnějších faktorů. Např. stagnace zemědělských prací v zimním období jistě poskytovala více volnosti a prostoru pro plánování případného útěku, stejně tak vývoj na frontách (probíhající boje u Stalingradu, ústup vojsk Osy v severní Africe) mohl posilovat víru v rychlý konec války.⁴¹

Útěky totálně nasazených a jiné prohrěšky proti „pracovní morálce“ (Arbeitsmoral) ovšem představovaly dlouhodobý a rozšířený problém. Svě o tom jistě věděl vávrovický zemědělec Rudolf Kremser, z jehož statku kromě Amalie Buszczyk později v lednu 1944 uprchli polští dělníci Josef Pilch a Josef Skrinski. Oba muži na útěku odcizili oblečení a vyšetřovatelé předpokládali, že se uprchlíci mohli připojit k partyzánům. Koncem dubna téhož roku od Kremsera prchla také Helena Kapalka, nar. 1925. Ta byla záhy dopadena ve Štítině a předána opavskému gestapu. Na Kremserovu žádost se však dělnice mohla bez postihu vrátit zpět do zaměstnání.

⁴⁰ Na konci září 1944 bylo v obvodu Okresu pracovního úřadu Opava-Krnov 8 412 nucených pracovních sil, z toho 3 388 osob tvořily ženy. SPOERER, Mark: *NS-Zwangsarbeiter in Deutschen Reich*. In: http://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/2001_4_6_spoerer.pdf [cit. 9. 12. 2015].

⁴¹ Ostatně právě v této době došlo v Otčích k popravě polského dělníka Františka Kubici, kterou pozdější badatelé interpretovali jako pokus o zastrašení a pacifikaci obyvatelstva v době po stalingradských událostech. SZM, Materiály Historicko-dokumentační komise Československého svazu protifašistických bojovníků Opava, sign. II/4.

Pracovní nasazení se pochopitelně nevyhnulo ani některým Čechům z Opavska, mezi nimiž byl i Jaroslav Ocásek z Vávrovic přidělený do Roudna na Bruntálsku, odkud se pokusil utéct. Jiná Češka Francziska Juchelka, kterou četnictvo po jejím zmizení z pracoviště v únoru 1945 neúspěšně hledalo v rodných Budišovicích, se po několika dnech sama vrátila do práce.⁴²

O motivaci uprchlých pracovníků ani o jejich potrestání po dopadení obvykle nemáme informace. Poměrně ojedinělý je záznam výpovědi Elisabeth Dziakowie zběhlé z práce v Gross Gleinice u Berlína a zadržené na Opavsku. Ta popírala, že by se dopustila útěku, odcestovala prý s povolením. Případ byl zřejmě předán berlínským orgánům, takže o jeho dalším vývoji nemáme zprávy. Mimo samotných útěků se pracovní nasazení příležitostně dopouštěli i krádeží, např. v srpnu 1942 byl osmnáctiletý Zivilarbeiter Boleslav Balický zaměstnaný u Johanna Krale ve Vávrovicích rozhodnutím opavského gestapa potrestán třemi týdny vězení za krádež melasy.

K disciplinaci nuceně nasazených měla sloužit mimořádná represivní opatření, např. v prosinci 1941 šéf opavského gestapa Kulzer doporučoval trestat problémové Poláky a Ukrajince zostřenou vazbou v délce do čtyř týdnů.⁴³ Jak často se uvedené opatření v praxi používalo, nevíme, jisté však je, že dalším útěkům nezamezilo. Kýžený efekt neměly ani veřejné exekuce pro výstrahu, jako oběšení polského dělníka Františka Kubici v Oticích 13. ledna 1943.⁴⁴

Přehledy osob zadržených a hledaných gestapem, periodicky zasílané četnické stanici ve Vávrovicích (a pravděpodobně všem stanicím v okrese), jasně dokládají jednoznačnou dominanci „civilních pracovníků“ a válečných zajatců. Pátrací oběžníky popisují i řadu kauz, k nimž došlo mimo sledovaný region, např. loupežnou vraždu lesníka Kresseho z Kleinjena, kterou 8. prosince 1941 spáchali sovětští zajatci Grigorij Nahel a Pawlina Pelich z tábora Stalag XI D. Konkrétně o válečných zajatcích na Opavsku se však zkoumané prameny zmiňují jen okrajově. Oběžník z února 1940 nařizuje uvalit na zajaté Poláky, kteří udržovali styky s německými ženami, tzv. „ochrannou vazbu“ (Schutzhaft), jež v praxi znamenala odeslání do koncentračního tábora. V lednu 1943 četník Winter zase vyšetřoval případ styků místních žen s britskými zajatci přidělenými do vávrovického cukrovaru.⁴⁵

⁴² SOKA Opava, ČS Vávrovice, inv. č. 2.

⁴³ SOKA Opava, ČS Vávrovice, inv. č. 6.

⁴⁴ SZM, Materiály Historicko-dokumentační komise Československého svazu protifašistických bojovníků Opava, sign. II/4.

⁴⁵ Ve Skrochovicích v areálu někdejšího cukrovaru byli po vypuknutí druhé světové války nejprve internováni polští civilisté, později vesměs deportovaní do koncentračních táborů. Později objekt sloužil jako tábor pro válečné zajatce.

6. Opatření spojená s probíhající válkou

Vyjma dozoru nad potenciálně problémovými skupinami obyvatel (tedy Čechy, Židy, pracovně nasazenými a zajatci) patřila k válečným úkolům německého četnictva také kontrola dodržování předepsaných obchodních cen a v neposlední řadě rovněž účast na realizaci branných opatření. To se týkalo mimo jiné dohledu nad důkladným zatemňováním budov v nočních hodinách, který četníci zajišťovali již od prosince 1939. V červnu 1944 bylo četnictvu dokonce nařízeno zasahovat i proti příslušníkům armády, pokud by tito narušovali předpisy o zatemnění. Dále četnictvo spolupracovalo s civilními brannými složkami, jako Landwacht (domobrana) nebo Luftschutz (protiletectká ochrana), informace k danému tématu jsou však značně torzovité. Např. v oběžníku z dubna 1942 se doporučovalo nepoužívat pro Landwacht malorážní zbraně. V březnu 1943 vávrovická četnická stanice žádala o legitimace pro příslušníky Luftschutzu. Dochovaný rozpis služeb Landwacht ve Vávrovicích pro únor 1944 eviduje 17 členů této organizace.⁴⁶

Příslušníci Landwacht byli pro pořádkovou službu patrně použitelní jen omezeně, z útržkovitých záznamů můžeme soudit, že se osvědčili především při zákrocích proti uprchlým vězňům a Zivilarbeitern. Příkladem může být zákrok Landwachtmanna Roberta Gebauera ze Smolkova, který v listopadu 1942 ve Lhotě zadržel neznámého muže bez dokladů a eskortoval jej na četnickou stanici. Dotyčný byl identifikován jako Ukrajinec Wasil Kobjakow (nar. 1926), o pět dní dříve zběhlý z totálního nasazení.⁴⁷

Četnictvo bylo samozřejmě zapojeno také do struktur protiletectké ochrany (Luftschutz).⁴⁸ Kromě koordinace bezpečnostních opatření a záchranných prací při a po náletech četníci rovněž pátrali po sestřelených nepřátelských letcích. Doložena je spoluúčast četnictva na zákroku proti osádce amerického bombardéru sestřeleného 7. srpna 1944. Podle zprávy vávrovické stanice dva letce dopadli četníci, jednoho zadržel rolník Hlubek spolu se žňovým pomocníkem Schmidtem a jednoho gestapo.⁴⁹ S velkou pravděpodobností šlo o osádku bombardéru B-24 Liberator sestřeleného

⁴⁶ SOKA Opava, ČS Vávrovice, inv. č. 2.

⁴⁷ SOKA Opava, Landrát Opava, kart. 511, inv. č. 695.

⁴⁸ Srov. VESELÝ, Martin: *Do krytu! Protiletectká ochrana v severozápadní části sudetské župy (1939–1945)*. Ústí nad Labem 2008. K problematice protiletectké ochrany na Opavsku, jež zde pro omezený prostor nebude podrobněji pojednána, viz SOKA Opava, Landrát Opava, kart. 276; ZAO, Archiv města Opavy, inv. č. 2129. Dílčí zmínky obsahuje také agenda obecních samospráv v regionu.

⁴⁹ SOKA Opava, ČS Vávrovice, inv. č. 2.

poblíž Velkých Heraltic. O něm se zmiňuje také poválečné svědectví řidiče opavské služebny gestapa Karla Schmidta, podle něhož chtěl šéf exekutivního oddělení gestapa Hans Rühlemann nechat zadrženého letce lynčovat.⁵⁰

Z méně obvyklých případů je třeba zmínit relaci kriminální policie v Opavě z počátku července 1943 o shazování falešných Reichskarten (přídělových lístků pro vojáky na dovolené) z nepřátelských letadel. Nálezy těchto karet měly být neprodleně hlášeny a jejich případné použití trestáno smrtí.⁵¹

S blížícím se koncem války se také začaly objevovat případy dezercí. V říjnu 1944 četnická stanice ve Vávrovicích obdržela zprávu o pátrání po dělostřelci Bernhardu Weisnerovi, který utekl z vojenského vězení v Opavě. V této době se již kumulovaly problémy, které omezovaly akceschopnost policejního aparátu, což se ostatně projevuje i na výrazném úbytku dochované agendy. Situaci dokresluje relace vávrovické četnické stanice z poloviny srpna 1944. Strážmistr Gerhardt Grölich zde krom jiného zmiňuje příliv uprchlíků ze Lvova a přítomnost štábu ženijního oddílu v cukrovaru, v jehož okolí začínala výstavba vojenských baráků. Všechny tyto symptomy již jasně předznamenávaly neodvratný pád nacistického Německa.

7. Závěr

Na základě rozboru pramenů lze konstatovat, že nejčastější formy kriminality a způsoby jejího vyšetřování se v zásadě nelišily od předválečného období. Z palety různých trestných činů zaujme především četnost případů nezletilých pachatelů. Nermalou část narušování zákona měli na svědomí také váleční zajatci a nuceně nasazení. Právě tyto „cizorodé elementy“ především v pozdějších letech války (spolu s německými kolonisty a uprchlíky z frontových zón) značně přetvářely národnostní a sociální strukturu populace v regionu a stávaly se jedním z hlavních předmětů pozornosti represivních složek.

Bedlivému dohledu bylo přirozeně vystaveno také české obyvatelstvo, zejména představitelé inteligence a národovecky orientovaných organizací. Toto převzetí státně-bezpečnostní agendy pořádkovým aparátem ovšem ve své podstatě nepředstavovalo nikterak výrazné novum, ostatně v předmnichovském období plnilo četnictvo na lokální úrovni obdobnou dozorčí

⁵⁰ Archiv bezpečnostních složek, Výpovědi zaměstnanců gestapa a SD, sign. 52-1/405, s. 3. Případ je třeba vnímat v kontextu dobové právní praxe, kdy justiční orgány tolerovaly násilnosti německého obyvatelstva vůči zajatým letcům jakožto „akt odplaty“ za nálety. Srov. KUDRNA, Ladislav: *Českoslovenští letci ve Velké Británii a válečné fenomény*. Praha 2006.

⁵¹ SOKA Opava, ČS Vávrovice, inv. č. 5.

roli vůči komunistům a představitelům dalších „nestátotvorných“ politických směrů. Dochované výsledky policejního a četnického dohledu nad státně- a národně-emancipačními projevy české populace přinášejí minimum poznatků k dějinám organizovaného odboje, dokládají však značně rozšířené formy pasivní rezistence, přičemž z díkce řady pramenů je patrný despekt pisatelů k českému etniku. O postavení místních Židů se zkoumané materiály zmiňují pouze okrajově.

Navzdory probíhající válce si němečtí policisté a četníci udrželi jistou úroveň kvalitní kriminalistické práce, jak je zřejmé ze záznamů o spolupráci s centrálními specializovanými pracovišti v Berlíně a z doloženého odběru odborných publikací.

Širší platnost vyslovených závěrů by do budoucna bylo třeba verifikovat srovnáním získaných poznatků s výzkumem v dalších regionech zabraného pohraničí.

RESUMÉ

NĚMECKÝ BEZPEČNOSTNÍ APARÁT V OPAVSKÉM SPRÁVNÍM OKRESE 1938–1945

Studie se zaměřuje na personální a organizační strukturu a hlavní aspekty činnosti německého policejního aparátu na území Opavska, tedy v části Říšské župy Sudety s převážně českým osídlením. V řadách policejních složek nacházíme značné množství sudetských Němců a mužů z příhraničních německých oblastí. Podoby kriminality a způsoby jejího vyšetřování vykazují značnou podobnost s předválečným obdobím. Mimo pořádkové úlohy však policie plnila také státně-bezpečnostní funkci. Je doloženo sledování činnosti české inteligence a podíl policie na realizaci protižidovských opatření. Velká míra pozornosti byla věnována dozoru nad nuceně nasazenými pracovními silami z dobytých východních území. Jednotlivé složky bezpečnostního aparátu fungovaly se značnou profesionalitou a bez výraznějších kompetenčních sporů.

Klíčová slova: Opavsko, Sudety, nacistická okupace, druhá světová válka, policie, kriminalistika, protinacistický odboj

SUMMARY

*THE GERMAN SECURITY APPARAT
IN OPAVA ADMINISTRATIVE DISTRICT 1938–1945*

The study deals with personal and organisation structure and main aspects of German police apparat's activities in the region of Opava, i.e. the part of the Reichsgau Sudetenland with predominantly Czech population. Police forces comprised of many Sudeten Germans and men from border German areas. Forms of criminality and ways of its investigation have strong similarities with the pre-war period. However, apart from safeguarding order, police also fulfilled a state-security function. There is the evidence of monitoring of activities of the Czech intelligence and the participation of police in the realization of anti-Jewish measures. The particular attention is given on supervision of forced labourers from conquered Eastern regions. All forces of security apparat were running professionally and without noticeable competence disagreements.

Key words: Region of Opava, Sudetenland, the Nazi occupation, Second World War, police, criminalistics, anti-Nazi revolt

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
Oddělení historického výzkumu – Slezský ústav
Nádražní okruh 31
746 01 Opava
Česká republika
e-mail: kolar@szm.cz